

הפקדום

ספר-עתי לידיעות שמיות ולחכמת ישראל
יוצא אחת ברבע שנה בהשתתפות חכמים מובהקים

על ידי

יצחק דובער מארקאן וד"ר אברהם וארזאוסקי

חוברת בפולה: 3-4

סיס פטרבורג
חרעב

המעכז: 50 Офицерская, С.-Петербургъ

התוכן:

- א. ש. ורשכר: תכנון בישיבת הסוכנות והתלמוד.
ב. ת. ורשכר: תכנים נגד ויכוחים III, 1.
ג. כחנא: לתולדות התנועה.
ד. ר. ורשכר: קורות התנועה בתכנון.
ה. כחנא: לקורות התנועה בגליליה.
ו. ר. ורשכר: תולדות התנועה בתולדות.
ז. ורשכר: תולדות התנועה בתולדות.
ח. ורשכר: תולדות התנועה בתולדות.
ט. ורשכר: תולדות התנועה בתולדות.
י. ורשכר: תולדות התנועה בתולדות.
יא. ורשכר: תולדות התנועה בתולדות.
יב. ורשכר: תולדות התנועה בתולדות.
יג. ורשכר: תולדות התנועה בתולדות.
יד. ורשכר: תולדות התנועה בתולדות.
טו. ורשכר: תולדות התנועה בתולדות.
טז. ורשכר: תולדות התנועה בתולדות.
יז. ורשכר: תולדות התנועה בתולדות.
יח. ורשכר: תולדות התנועה בתולדות.
יט. ורשכר: תולדות התנועה בתולדות.
כ. ורשכר: תולדות התנועה בתולדות.

מזר התנועה (עם המסלול):

בזמנה — 5 חבל; בזמנה — 12 מרק; באסמיה-אנציה 14 קרק;
במגזיה — 15 מרק; באנגליה — 12 שילינג; באסמיה — 5 חבל
(בערך הוא לטחית ולכע חשנה).

בדפוס צבי הירש-היסטוריוס, ברלין.

הברסאות בימי המשנה והתלמוד*

מאת

א. ש. הרשברג.

הברסאות בזמן הזה. מטרת עברנות העור היא לעשות את עור החיה בעור העבד - הנקרא לגלדה, המחוקת בקרבה את כל התכונות העצמיות הראשונות של העור, כי היא חזקה די צרכה, מתכופפת ונמתחת, אבל היא נברלת ממנו למוכה בעמדה בפני רשמים חיצוניים. בשעה אשר במעמדו הראשון חבלתי מעובד העור מתקשה על ידי נגיבה וחיה לעצם קרני, בלחלוחית הוא בא עד מהרה לידי רקבון ובהתבשלו במים הוא נמס על נקלה ומתהפך לקולן (קלייא), יש לגלדה, עצמות ציבית¹), כפיפות גדולה ורכונית; בלחלוחית היא עומדת בפני הרקבון ובהתבשלה במים איננה מתהפכת לקולן אלא אחרי בשול מרובה.

עור החיה הוא של שלשה רובדים (פצלים): רובד עליון דק מאד — אפידרמי; רובד עב של ארג מאחד — קריום, דרטה; רובד של ארג חלב — קורדה. לצורך הכנת הגלדה מכון רק הקריום הנעשה טצוררים קלועים על ידי ארג מאחד ובבירוס הוא מתהפך לגלדה היוצאת למסכר. השערות הן ממוצא האפידרמי ויש להן גומות מיוחדות או עמקי אפידרמי הנכנסים יותר או פחות עמוק ברובד האמצעי. הקריום איננו מתפרד במים קרים, אלא ברותחים הוא נמס ומתהפך לקולן. במי סיד איננו מתפרד והוא מטיב לגבות בהפרדות חומציות.

העור מעובד עבדי הכנה שונים המרחיקים ממנו את חלקי המיותרים באפידרמי, בשערות, בקורדה ובכיצא בהם. כמו כן הוא מעובד אחרי בירוסו עבדי גמר-מלאכה ואשפרה (אקדמור) שונים.

האמנים השונים של הברסאות הם:

- (א) עצם מעשה הבירוס בעור יסודי בודסה של מוצאי צמח שונים.
- (ב) הבירוס בעור יסודי הדומם כגון: צריף, מלח בשול, מלחי אליזיין, ברזל וכרום.
- (ג) הבירוס על ידי שומנים — עבד זמש.

* הפרק הזה הוא אחד מפרקי החלק השני של ספרי תורת הארג ותחלכשה בימי המשנה והתלמוד. עיין הקדם שנה שניה חוברות 8/4 ושנה שלישית חוברת 1/2.

¹ נימית, מאוערענרעם.

העורות נכנסים לבירוס כשהם רעננים, קפואים מנוגבים ומטולחים. עורות מנוגבים באויר אינם מתקלקלים עת מעטה, אבל יותר טוב למולחם.

בירוס העור: השקצעת ציבי העור ביסודי בורסה יוצאת לפעל: (א) על ידי שמיחת העורות ערמות ערמות בחמרי ברסה (בירוס בברסה יבשה), (ב) טבילת העור בראשונה בהמסות של חמרי ברסה קלים ואח"כ ביותר חזקים (בירוס בברסה נוזלת, בירוס מיצי).

באופן הראשון משתמשים היום כמעט רק בעבוד עור העקב. גינויות החברסה המשמשות למטרה זו הנה תיבות עץ אמומות או בורות בנוים בלבנים. פוזרים על הקרקע שכבה של חמרי בורסה בעבי סנטימטרים אחדים, אח"כ שכבה של חמר חדש בשלשה סנטימטרים ומניחים עליהן עור ופוזרים עליו מחדש ג' סנטימטרים בורסה ומניחים עור שנית. באופן כזה ממלאים את כל הגיגית. את כל ערמה של עורות מכסים בשכבה של בורסה ישנה בגובה $\frac{1}{2}$ מטר ושומכים מים, באופן אשר יגביתו מעט מעל השכבה העליונה של העורות ומגיסים את הגיגית במכסה מגופה היטב.

במעמד כזה שווה העור 10—8 שבועות. אח"כ נקלים העורות מהגיגית הזאת מרם שהמסיקו להוציא את כל יסודי הברסה מן הנוזל ומרם שנוצרו בהם חמוצים נותני ריח וחמה נתנים בגיגית שניה בברסה חדשה. בגיגית השניה שווים העורות מן ג' עד ד' חדשים עד שהמה בולעים אל קרבם חמרי ברסה עד הרובדים הפנימים. אח"כ המה נכנסים לגיגית שלישית בכמות בורסה יותר קטנה למשך ד' — ה' חדשים. את העורות העבים מאד (כיתור של חיות מדבריות) מעבדים באופן כזה עוד בגיגית רביעית וחמישית, עד כי בכלל נמשכת בריסתם שתי שנים וגם יותר.

ההברסה בהקסות ובחמציות משמשת לעבוד עורות יותר קלים. על ידי יסודי הדומם יוצאת לפעל עבדות העור בגלדה על ידי השבעת ציביו במלחי הדומם גם כן במיני עבדים שונים.

גם מלח הכשול עושה על העור פעולת בירוס חזקה, גם קמח החמה. עבדות הזמש יוצאת לפעל בעורי צבי, איל, יעל, כבש, עז, עגל, גם שור, על ידי תלב או עטרן. הזמש משמש בכלל לצורך דברים הצריכים רכות ומתיחות. חספין או הגלדה התורקית נעשה מעור איל או שעיר, עור צבוע רך ודק מאד. העורות מעובדים בסיד למליגת שערם. הבירוס יוצא לפעל בחמרים מחזיקים יסודות כלתי צובעים כמו מיני א"ג. בארצות המזרח תופרים את העורות לשקים ממולאים נוזלי בורסה, אשר על פי רב המה תערבת מים באבק א"ג. הנוזל מסחר מאד להשביע את העורות התפורים לשקים, עד כי בשלשה ימים נגמר בירוסם.

את העור המעובד בבורות או בהמסות מוסיפים לעבד כדי שיהיה סחורה יוצאת למסחר בשוק. העבוד היותר משוט הוא של עור העקב. העור הזה צריך להיות חזק בכנינו השומר עליו לבל ישחק בחוטמו ולסיכך מכונים בעבודו לאמצו בתחבולות מכניות, ביתור על ידי מכשירים או בעזרת מכונות מיוחדות. את העורות לצורך ההנעלה מקדימים לפני הנגיבת השלמה למרוח בתלב, אשר לרגליו הוא נעשה

העורות היותר נכבדים לכרסאות חמה של הבקר. — לבחמה המדברית יש עור יותר חזק ואמין מאשר לביתית. לבחמת מרעה יותר חזק מאשר לבחמת מכלא. העור של אותה החיה בעצמה עולה למעטים פי שנים בחזקו באמצע הנב ובראש מאשר בבטן. עור הבקר והשור ועורות מדברים אחרים נותנים ביחוד את עור העקב או את עור חלמרא, עור כבד לרצועות ולאוכפים. עורות הסרה ממציאים עורות יותר דקים, פחות צפוף ופחות אמין, הנקראים בשם: עורות נחל, המשמשים לצורך עקבי קיץ קלים, לפנקה, למכסאות מרכבות ולכיוצא בהם. עורות שור הבר משמשים רק כמיני עורות פחותים. עורות עגל ממציאים עורות חזקים, רכים, מתכופפים, לצורך פנתה וכיו"ב. עורות סוסים, חמורים, פרדים, חמה דקים, אבל חמה יוצאים הרבה לעבוד וחמה ממציאים עורות עקב המשמשים במקום עורות עגל, עורות מכסאות למרכבות ולצורך עבוד הבדדים (מאשעצירער); אבל ביחוד חמה משמשים לצורך עור הקרדואן. עורי כבשים ומלאים ממציאים עורות פחות חזקים לצורך נעלי יד, סליקים¹, עורות זב², גם עורות צבועים לצורך כורכי ספרים. עורות מלאים ממציאים עורות נעלי יד מצוינים. ועורות עזים מכינים עורות מרגא, ספן ופנקה מיוחדת לנעלי נשים. עורות חזיר ממציאים עורות אוכפים חזקים מאד. עורות צבי משמשים עפי" רב לצורך נעלי יד נשים. עורות עגל וכלב הים ממציאים עורות לתרימילים, עורות סגר, כובעים ומנעלי קיץ קלים. באפנים מיוחדים מעבירים גם עורות סוס הגיל, הקקדיל ועורות מיני דגים אחרים ולמעטים גם עורות כלבים, חתולים, יעלים וחזירי מדבר.

את גלמי העור מעבדים עבודי הכנה שונים השווים בעקדם לכל שמות הכרסאות. מטרתם היא לא רק להפריד מן העור את חלקיו המיותרים, אלא גם להכשירו לבליעת ולקבלת יסודי הבורסה. מרככים אותם באופן היותר טוב במים שוטפים. עורות חדשים שורים בהם רק שעות אחדות, אבל מלוחים ומנוגבים הרבה יותר. גמר מלאכת הרכיכה יוצא לפעל על ידי בטישה, דרסה באפנים שונים. אחרי כן מנקים את צד הבשר של העור בסכין או במכונות מכוונות לזה. במלאכת ההזעה אשר מטרתה היא לפעול על העור פעולת רקבון קל, כדי להקל את גרירת האפידרמי ומליגת השער, נותנים את העורות הכבדים עם הבשר לקנים בתוך בור או בתיבת ויעה לזמן לי—מי שעה ויש אשר תולים אותם למטרה זו בחררים במדת חם 20—26°. במלאכת הקסקה השווה במטרתה אל ההזעה מכניסים את העורות בראשונה בסלס סיד שכבר השתמשו בו הרבה ואחרי כן ביותר חדש ובאחרונה בחדש לגמרי. מלאכת מליגת השער והסרתו יוצאת לפעל במלאכת יד על ידי סכין קהה מגרד או בידי מכונות. כדי להרחיק את הסיד מן העור, אשר לרגלי התחברותו במקצת עם חמציות החלבים הוא נעשה רצוף ומשתבר, נותנים את העורות בתוך מרחץ של צואת יונות, עופות וכלבים במים, או במרחץ מוכן מחמציות של דומם וצמחים. למטרה זאת משתמשים גם במחמצת סוכים, קמה, ג'יסי שעורים או קולן עם שאור במים, או בתחבולות אחרות.

¹ סוליס, סנדל קל שאין לו רק עקב.

² זרב, אונמערפוטמער.

דברי ימי הברסאות: הברסאות היא בלי כל ספק אחד ממקצעות התעשייה היותר עתיקים. השמוש הקדום והמרוכב של עורי היה הביא את האדם בהכרח לבקש אחרי אחד מאפני העבוד, אשר על ידו נשמר מפני הרקבון ומפני ההתקשות. כנראה הוציאו לפעל בראשונה מין דומה אל הזמש שלנו. עוד הרבה לפני התאריך הנהוג באירוסא השתמשו היהודים והמצרים בכלי ובבגדי עור, מהם קבלו גם הרומאים את עברנות העור. את מליגת השער הוציאו לפעל אצל הרומאים על ידי שתן ועלי תות. בחמרי הבורסה נמנו אצלם: קליפת עצי כסר, רמון, אלון, עפצים, אונ. אצל המצרים — תרמיל שמה אחת. גם השתמשו בצריף עם מלת.

הברסאות בימי המשנה והתלמוד. היא היתה אחת המלאכת העתיקות והמקוריות בישראל כאשר מעידים לנו שרידי השמות המלאכותיים העברים המקורים במלאכת הזאת, אשר משתמשים בהם חכמי המשנה כבשמות קבועים וידועים, וכאשר מעידים לנו השמות עצמם לכלל המלאכה. עצדי לפעולתה. ועבדך לבעל המלאכה המתאימים להוראתם⁽¹⁾. בימי חכמי התלמוד שאחרי כן כבר השתמשו בה בשמות של השמות המדוברות ביניהם. לבעל המלאכה הוּ קראו בשם: בורסי, לכלל המלאכה: ברסאות, לפעולתה: ברסי, לבית עברנותה: בורסקי⁽²⁾. לפוחרי עורות מעובדים ומתקניהם לכלי חפץ קראו בשם: גלדאי⁽³⁾, צלאי (צלעי) צללא⁽⁴⁾.

⁽¹⁾ המעבד את עורו (שבת ז' ב'); מה עיבוד היה במשכן? שחיו משרטטין בעורות (ירוש' שם פ"ז ד"י ע"ג); וכולן שעובדן או שהילך בהן כדי עבודה (חולין ט' ב'); עורות שאינן עבודין (בכ"ז ערפורס: נעבדון) (תוס' ב"ק ספ"ט); עורות בין עבודין בין שאין עבודין מותר לטלטלן בשבת (שבת ס"ט ע"ב); חייב משום מעבד (שבת ע"ה ע"ב); גוילין שלי לא עיבדתין לשמן (גיטין נ"ד ע"ב); אין נותנין עורות לעבדן (שבת א' ח'); עורות של עבדן (כלים כ"ז ח'); עריבת העבדנין (שם ט"ז, א'). כנראה מסדור מלאכות הברסאות הכלליות במשנה (שבת ז' ב'): ממשומו, מולחו, מעבדו, ממחקו, היתה תוראת עיבוד בראשונה רק לעצם מלאכת החברסה בעור על ידי חמרי בורסה (גערבען), ורק אחרי כן קראו גם לכל עבודי החכנה והגמר של עור בשם עיבוד. — קושית הגמרא על משנה זו (שם ע"ה ע"ב): היינו מולח היינו מעבד? מוכיחה, כי המה פירשו את המליחה שכמשנה לברסאות במלח בשול כבחמרי ברסה (כמבואר להלן), כי אם היו מפרשים אותה לאחד מעבודי החכנה (כמבואר בפתיחה) אז לא היה כל מקום לקושיתם. — תוראת עבד בעור היא התקון הנעשה בו על ידי המלאכה בלי שנוי חיצוני כשנוי הנעשה בחמרי הארג על ידי מלאכת חסויה, תאריגה, הצביעה וכיו"ב. — בספרי "משפט הישוב החדש בא"י" ובמאמרי העתונאים השתמשתי בשם "עבדן" לתוראת פבריקנט בשפות האירופאיות ובשם עבדנות ל"פבריקציה" ונתקבלו אח"כ בהוראותיהם אלה עיי הסופרים העברים החדשים.

⁽²⁾ בלי *supersus*, בל"ר אמצ. *byrsa*, בסורית: *ܒܪܝܫܐ* וכן במשנה ובתלמוד נמצא בורסי למעבד עורות כגון: בפסחים ס"ה ע"א; ב"ב פ"ז ע"ב; כתובות ע"ז ע"א; תוס' קדושין פ"ב, מ"ב (בכ"ז ערפורס בשעות: בורסקי), בירוש' שם ספ"ז דל"א ע"ב: בסם ובורסי וכן לפי גרסת הערוך בקדושין פ"ב ע"א וכן לפי ג' כ"ז מ' בסכת ג"א ע"ב: ובורסיים בפני עצמן במקום: ובורסיים. בורסקי הוא בית עבודת העור והרכבת לדעת קאהוט סן בורסה וסן קי: מקום, בליס פ"י: מקום-הבורסה. בתוראה זאת נמצאת המלה חזאת בכל מקום כמו: מרחיקין את הבורסקי סן תעיר ואין עושין בורסקי (כ"ב ג' מ'); בורסקי גדולה... בורסקי קסנה (שבת ט' ע"ב); בורסקי שבצידון (ירוש' ע"ז ספ"א); משכני מתמן לבורסקי ומבורסקי לשוקא עולעא (שהש"ר פ' משכני) ונמצא גם: בית בורסקי ביוסא י"א ע"א. בתלמוד הנדפס נחלף בשעות הדפוס ונמצא במקומות אחרים: "בורסקי" במקום "בורסי" כגון בכ"ב

יותר רך ובלתי מחולחל מן המים. את המקומות העבים מסירים. את הצד של הסנים ממחקים ומחליקים.

יש גם אשר מחלקים את העור בעזר מכונה לשני רובדים יותר דקים ומעבדים אותם עבודים מכונים למטרה זו.

חלקי הצמח המשמשים למטרת הבירוס מחויקים את היסודות הנקראים חמרי בורסה, השונים בצמחים מתחלפים כגון: קליפת אלון מחוקת חמר ברסה מן 13 עד 16%; קליפת אֵין מן 5 עד 9%; קליפת ערבי נחל (שמשחמשים בה ברוסיה) מן 17 עד 25%; קליפת עצי לבנה (שמשחמשים בה בסיביר) לא יותר מן 4%. האוג המוכא מסוריא ומדרום אירוסא. גם מצפון אמריקא ומאלגיר מן 12 עד 16.5%. — האוג הוא עלים ודבדבני עלים של אוגהברסה (*Rhus coriaria*, *Rhussaphina*) — את האוג הזה אין להחליף באוג של צביעה (*Rhus cotinus*). העפצים מוציאים חמרי ברסה לערך 60%; עפצי אלפסה גם 66%. — העפצים המה ספחות או יבלות הנמצאות על ענפים רכים של מיני אלון שונים ביחוד *Quercus infectoria* הנעשות מנשיכת התולעת *Cynips gallae tinktoriae* והנה כעין אנווים שחורים וירוקים אשר צמחו לסני ההסתחות השלמה של התולעת המתה בתוך האנוו ועל כן לא נראה ספחה בחיצונותם.

הקלף אי אפשר באמת כי יקרא בשם גלדה. אחרי כי איננו אלא עור חי של צאן עפיי רוב של עגל או של איל שהסירו ממנו את שעריו. בשרו ויתר החלקים הצדדים ומתחתיו וינגבוהו. אחרי מליגת השער סגרים ממנו את הבשר ומנקים את שטחו העליון ומותחים אותו על ידי מיתרים בטלגנות (במסנרות) עם יתדות סבריות לרוחב (כאשר לרוקמים). באופן אשר השמח העליון של העור יוצא בלי כפלים ושבים ומגדרים את העור המתוח כדי לעשותו יותר רך. ויותר שזה במדתו ואח"כ מנגבים אותו. אחרי הנגיבה שבים לגדרו משני צדדיו ומסרקים אותו בצפון ואבק קרוק.

יחס הבורסקים לבריות האדם: הבורסקים מויקים מאד במדה ידועה לבריות הפועלים ושכני המקום. בשעת הזעת העורות מתפתחים אווירים מחויקים אֶקניוים נפרית והמה אווירים ארסים, אשר לפעמים יכולים המה להביא גם את המות. אם לא יקדימו להאגיר את הבורסקים מרם שנכנסו בהם הפועלים לעבודתם. במקומות אשר משחמשים בנפרית למטרת מליגת השער סובלים הפועלים ממכות וממחלות עור האצבעות. הבירוס במי רגלים נרקבים מוליד געל והתעלפות. לרגלי הלחלוחית וההצטננות התכרחת סובלים הבורסים על פי רב מקדחת הריאה וריאמחוס. הפועלים במטחני הקליפות מתחלים לרגלי האבק באברי נשמתם. בעבוד עורי החיות החולות מחלות טוקרסוליו או קדחת המחול. יש סכנה של הדבקת המחלות האלה. בין מאה מתיים בורסים נמצאים ארבעים משחמת. גם נתברר כי בחצרות אשר בהן מעבדים עורות, שם חולות הבהמות במחלת קדחת המחול. המים השופכים של בורסקים מעבדים עורות קרברים, מארסים את השדות בשמחים גדולים. בבורסקי עורי הצמרים האבק מויק, ועיכ נזחרים, כי הבורסקים לא יהיו במקומות מושב בני אדם ורק על יד הנהרות אשר מחוץ לעיר. בנהרות קטנים מתקלקלים המים על ידי שרית העורות, עד כי יויקו לתרבות הדגים.

היא היתה בלא כפה ובמקום המכועות היו קיחות⁽¹⁾. גם הזכירו עוד חלקי הלבשה של עור: הוֹזָן, הַבְּרָכִיָּה, הַשְּׂרוּוֹלִים⁽²⁾; עור הלב של קמֶן⁽³⁾; מטפחות של עור⁽⁴⁾;

שבת ספ"ה (ו): יוצאין בסגסום וביריעה ובמילא (צ"ל ובחמילה) ובסקורמא ובקמבליא מפני הגשמים. והיתה מיוחדת להלבשה כאשר נמצא: תניא הנודר מן הכסות מותר בשק וביריעה ובחמילה ואסור בפונדא ובפסיקא ובסקורמא (נדרים נ"ה ע"ב), תוס' שם פ"ה, מ"ג. ובירוש' שם פ"ו ה"ג (לפי ג' הגר"א). במזרח השתמשו בימי קדם וגם היום בכגריהם העליונים גם למצע (עיין לעיל בפרק בגדים עליונים) ועאכריכ שהשתמשו לספרה זאת במלבושיתם של עור, וע"כ נמנו יחדו: ויריעה וסקורמא וקמבליא וסדין ומטף ומחצלת (אהלות פ"ה, מ"א), אבל לא היתה מיוחדת למצע כאשר נראה מכלים כ"ו, ה': אלו עורות ממאין מדרס: עור שחשב עליו לשמיה, עור סקורמא, עור קמבליא, משמע כי השתים האחרונות אינן מיוחדות לשמיה, וכן: תיק מבלא וסקורמא (כלים ט"ו, ח'), משמע, כי הסקורמא היתה נתנת בתיק (פ"י בתכריך של בגדים) שלא בשעת הלבשה, כי היתה בגד חשוב. ע"ד אופן הכנתה נמצא: כלי עור מאימתי מקבלין מוטא... סקורמא משיחוסם ויקנב ויעשה את ציצתה, ר"א אומר משיעשה את טבעותיה (כלים ט"ו, ד'), שיחוסם, שיכפיל שפתה עד שתהיה לה שפה חזקה; ויקנב, שיחתוך את קצוות העור הבולטות לחוץ (הרמב"ם). הוראת ציצתה לדעתו, היא הכפה הנעשה בראש הסקורמא להגן גם על הראש מפני הגשמים (Capuscho) ונקראה בשם ציצה ע"ש ויאחזני בציצת ראשי (יחזק' ח' ג') ועיין בתולין ס"ב: למה קורין אותו צוציני שיש להן ציצת בראשיהן. (עיין לעיל בפרק כסוי הראש). פירוש הריש (שנתקבל גם אצל הבלשנים החדשים) כי ציצת שבכאן פירושה: רצועות לשחילה דרך המכועות, דחוק מאד, לפירושו צריך היה להיות: ציציותיה, וגם בכל מקום נקראת ציצת דבר החלוי והיוצא מן הבגד כפורה לנו, וגם אין הסברא נותנת כי יהיה גמר הבגד חלוי מרצועות שנקשרות אל הבגד. הרמב"ם פירש בכלים י"ד סקורמא היא כלי מעור אשר יאכלו עליו ציצת היא הענולה מעור אשר יעשו באמצע לנו... לפירוש הזה אין כל יסוד בלשונות וגם מתנגד הוא אל יותר המקומות שבמשנה ובתלמוד; אבל כבר העיד הרמב"ם על עצמו כמקום אחר: אלו השמות כולם לא עמדנו על פירושם (כלים כ"ה, ח'), כי הוא היה מצוי רק אל הלשונות המורחיות ולא אל המערכיות; וע"כ נתפלאתי מאד בראותי במסכת אחת: דאם הוויגעראמא אין דער משנה מאת ד"ר יוהאן קרינגל ח"א פ"א א"ס 1899 צד 8 מביא את ההוראה העקרונית של סקורמא לשלחן כפירוש הרמב"ם ורק בהערה שם הוא מתאפשר עם ההכרה, כי סקורמא משמשת עוד להוראות שונות, והוא מביא ראיה חזקה כי הסקורמא מיוחדת למקום מושב ומנוחה אחרי שהיא ממאה מדרס (כלים כ"ו, ה'), כאלו ממאה מדרס היא רק בדבר המיוחד למושב ולמנוחה (?), הלא כל בגד הראוי למושב ואם כי איננו מיוחד למושב ממאה מדרס במדות קטנות קצובות לבגד, לשק, לעור ולמטף (כלים כ"ו, ב')?

(¹) היא מלה יוונית *xatallaw* בהוראת עטיפה עליונה. גם במשנה התייחדה לכסות: הנודר מן הכסות, מותר בשק וביריעה ובחמילה, ואסור בפונדא ובפסיקא ובסקורמא ובקמבליא, ופירש רש"י: קמבליא מלבוש של עור קשה שלובש על האיסקורמא, ויפה פירש, אחרי כי היתה שוה אל הסקורמא להגן מפני הגשם (תוס' שבת ספ"ה (ו), וגם נמנו יחדו: עור סקורמא ועור קמבליא (כלים כ"ו, ה')). ע"ד אופן מלאכתה גראה מכלים ט"ו, ד': קמבליא משיחוסם ויקנב, רבי יהודה אומר משיעשה את קיחותיה, פירוש עניבותיה או שרשרותיה כדי להדקה על ידן אל הגוף. והיתה שונה באופן הכנתה הראשונה מסקורמא כאשר נמצא בתוס' כלים ב"ם רפ"ו: כלי עור מאימתי מקבלין מוטא... איסקורמא משישטרטף (בדפוס וולקוב: משישטרטף) וקמבליא משישטרטף (בנוסחאתנו; משירטף), מיני עבוד בלתי נודעים לנו.

(²) זון היא חגורה מל"י *Zun*. ברכייר, המפרשים הראשונים מוציאים אותה מברכיים בעברית, ופירושה: מלבוש עור על הברכיים משתמשים בו פועלים העובדים כשהם כורעים על ברכיהם. ר"ב בהערוך והרי"ל מוציאים אותה מל"ר *brachialium* פ"י: אצורה בורועות; קאחוט — מל"ר אמצ' *bracale*: חגורת מתנים. בריל במראכטען צד 86 מכריע

במעמד כלכלת העם לקחה בימיהם מלאכת הברסאות מקום בראש אחד העשיות הארג, אחרי כי הרבו אז, ביחוד בתקופת המשנה, להשתמש בעורות לצרכיהם היותר הכרחיים: לצרכי ההלבשה, המשכב, המושב והמכסה ולכל יתר הצרכים הראשים בבית.

כלי ההלבשה. בימי המשנה השתמשו בעטיפה של עור אשר נקראה: סקורטִיָא (סקורטִיָא). מטרתה היתה להגן על הגוף מפני הגשם וע"כ נעשתה עם כפה (ציצה) בראשה ומבעות בשפתיה לשחילת רצועה דרכן, כדי לסגרה היטב סביב הגוף⁵). עטיפה עליונה של עור להגן מפני הגשם היתה גם הקמבלִיָא, אך

כ"א ע"ב, בקדושין פ"ב ע"ב. גם בפי הגאונים מצוי השם בורסי, בורסי (ולא בורסקי, בורסקים) לעבדן ולעבדני עורות, וברסאות לכלל העבודה (עיין בתשובות הגאונים הוצאת הרכבי סי' ק"ץ צד 86: ומנהג דברסאות ועיי' סי' ס' וסי' ס"ג). מן השם נבנה הפעל: עור סבורסינון (ירוש' ע"ז פ"ה, ה"א).

⁵ מקור המלה גלדה הוא מל"ם (אויב פ"ה, מ"ו), נמצא בב"ם כ"ד ע"ב: רבא הוה שקיל ואויל בתריה דרב נחמן בשוקא דגלדאי ואמרי לה בשוקא דרבנן, אמר ליה: מצא כאן ארנקי מתי? א"ל תרי אלו שלו (כ"ם כ"ד ע"ב), בגלל שרבים מצוים שם. — בארצות המזרח התיכונים וגם היום מתייחדים שוקים מיוחדים למכור כל מין ומין של סחורה ועפ"י רוב נמצאות הנויותיהם אצל בתי עבודותיהם וכן נמצא אצלם במסחר העורות: כי אחא רבין אמר ליה הווא מרבנן ורב תחליפא בר מערבא שמיא דהוי שכיח בשוקא דגלדאי: מאי דרגש? ערסא דצללא (מ"ק כ"ז ע"א, סנהד' כ' ע"א), פ"י בשביל שחיה שכיח בשוק הוה ידע את מיב הכלים ותחפצים הנעשים מן העור ע"י הגלדאים. כנראה נמצאו בשוק הוה גם הבחמות השחומות והמרופות אשר פשטו מתן את עורותיהן לצד הברסאות וע"כ הננו מוצאים: אמר רבא הוה מסגינן בתריה דרב נחמן בשוקא דגלדאי... חזי הנך דקיימי כנדי כנדי (חולין פ"ה ע"א וב'), צמחים גדולים כבדים כריאה (רש"י), והיינו כמו המאמר שלפניו: רבי יצחק בר יוסף הוה קאויל בתריה דר' ירמיה בשוקא דמבחי, חוינהו להנך דקיימי צמחי צמחי. ואי אפשר כי תחיה תוראת גלדאי גם צלאי: בורסי, אחרי כי מקומות עבוד העור היו גם אצלם מחוץ לעיר (עיין לחלן).

⁴ תוראת צלא, צלי בסורית היא: נמה, כפה, משך, המלאכות הנעשות בעור המעובד. תוראת צלא, צלאי היתה אצלם כמו גלדאי וע"כ נמצא בגדרים נ"ו ע"א: בשוקא דצלאי (בש"ס הנדפס דצלעי), במקום גלדאי שבמאמר הוה במקומות אחרים. — פירוש ערסא דצללא (שם שם); כיתונא דצללא (שם נ"ה ע"ב) הוא בודאי כפירוש רש"י: ערסא של עור, כיתונא של עור ולא כפירוש הגאונים והערך: של בורסי (עיין לחלן). אבל בפסחים ק"ב ע"ב: מאן דגני אמשכא דצללא פירש גם רש"י: הישן על עור בבית העבדנין קודם שתגמר מלאכתו, אחרי שנמצאה אצלו משכא, פירוש עור שנפשט מעל הבחמה, אבל כאשר הערנו לעיל נמצאו אצל הגלדאי או הצלאי גם משכא לפני בירוסה וגם עורות מעבדים. לחידודא קראו גם את העבדן בלשון נופלת על לשון בשם: צללא ואמרו: ארבעה לצלא וארבעה לצללא (ב"ב ה' ע"א ועיין לחלן).

¹ מאי איסקורטִיָא? אמר רב בב"ה כיתונא דצללא (נדריים נ"ה ע"ב). הערך פירש: חלוק של עור שלובשין אותו העבדנין בשעת מלאכתו. הפירוש הוה הוא של הגאונים (עיין בתשובות הגאונים הרכבי סי' שג"ז צד 181). רש"י פירש כיתונא דצללא, מלבוש של עור ויפח פירש, כי כן תוראת המלה הזאת בל"ר scortia, scortea: דברים נעשים מגלמי עור ומעורות מעובדים; מלבוש נעשה מהם; אדרת עור חיה להגן מפני הגשם (מארימאל וסענעצ. עיין האנדלקסיקון של שעללער, — ועיין במראכמען דער יודען אים נאכביב. אלטרם. לא. בריל פ"ס א"ם צד 76 כי אצל הסקנדיביים יש ל"סקירטא" ג"כ תוראת של כתנת). וכן נמצא בתוס

בברייתא מנו: מליח של בגד של עור ושל שק¹). במדרש הזכירו גם את מכנסי עור של הפרסים בשם: סרבלים²). במיני כלי ההנעלה נוספו בתקופת התלמוד הרבה שמות כגון: קרקא (קרקס), סרדקין, סרדקין, גלנסא, נרקק, מלר (מלריחא), קנסורס, מרבל, פשוש, שרציפא, נרוקסא (הרוקסא)³).

בכלי המשכב ומושב השתמשו בתקופת המשנה בכלי עור ודרשו: כמה ישכב? להביא עור מצע⁴). גם בין הסמות נמצאו של עור כגון: הדרגש, או ערסא דצלא⁵). גם כרים וכסתות של עור⁶); שמיחים במינים שונים⁷), ביניהם: הסמבלא⁸). מכסה סוס בשם: עץצה⁹) בימי התלמוד — מכסה עור בשם: אכרין¹⁰). במדרש נזכרת גם הפקא¹¹). היא מנן של עור של הרומאים והיונים.

(בעלי מלאכה סוחרים וכירב) — בעור תיש; הפרויס (העבדים) — בעור דוב. (ווייס שם 481. בתקופת הומר התקשמו חיונים בעורי חיה. עשוף בעור ברדלס סמפל לוונו הופיע פרוו, וסנלאוס — בעור חיה במלחמה (28 X. 17. III. II.). גם הגרמנים העתיקים לבשו עורי חיה (ווייס שם 615).¹²) אם המה מפרשים את איסקורמיה בכיתונא דצלא (נדרים נ"ה ע"ב) משמע, כי היתה כיתונא דצלא נודעת ביניהם.

¹) תיתה מליח של בגד ושל עור ושל שק חגורה על סתניו (ברכות כ"ד ע"ב).
²) הערוך בערך סרבל מביא מריש ילמרנו הן האדם ובאתם הדבקים: כפיתו בסרבליהון אלו הסרבלין שברגליהון. אין לך דבר נוח לישרף מן העור כיון שמריח מן האש מיד כוץ, ואלו נכנסו לכבשן והעור עמחם ולא ניזוקו לפיכך כתיב וסרבליהון לא שנו (דניאל ג' כ"ו). דעת חילמדנו סכונת בלי כל ספק אל מכנסי העור של הפרסים ולא אל מנעליהם (כדעת רי"ל וקאחוס). ועיין בסראכמען צד 89 בדבר מקור המלה סרבל בחוראת מכנסים מהמלה הפרסית

شلوان המרכבה מן שר: המתנים העליונים וסן ההוספה ואל כמו Femoralia, Feminalia כרומאית. גם Du Cango כבר החליט כי סרבל היא בגד פרסי אשר יש הקוראים אותו *Spaxia* פירוש, מכנסים ועיין גוניוס.

³) בדבר חוראת כל השמות של מיני ההנעלה המובאים כאן עיין להלן בפרק: הלבשת חרגל והנעלתה. ⁴) מכילתא משפטים. ⁵) תוס' נדה ט' יא. מקואות ט' ה'. סנהד' כ' ג', ועיי' כ' סע"א: מאי דרגש? ערסא דצלא. הרמב"ם מוציאה מן דרג בחוספת ש"ן מ"י מסה קטנה לפני המטה הגדולה. ועיין בארכה בעה"ש. ⁶) חכר והכסת של עור (כלים ט"ז ד'); עור חכר או עור הכסת (שם כ"ו, ה'). ע"ד חוראת כר וכסת עיין להלן בפרק כלי המשכב וחמושב. ⁷) ג' עורות הן עור העשוי לשמיה (שם כ' ו'); חמת שעשאה שמיה ושמיה שעשאו חמת (שם כ"ח ה'); כלי גולה אמר רמי אמר רב: זה נר וקערה ושמיה (נדרים ט' ע"ב); אין עושין אותן אלא שמיהין לבתמה (תוס' ע"ז פ"ח); עור שעשאו שמיה, להיות נותנו על לבו בשעת הקציר ספני השרב (תוס' כלים ב"ב, ד' ד'); לשמיה כרי אחוזה (חולין ט' ג'); גורה שמא יעשה עורות אביו ואמו שמיהין (נדה נ"ה ע"א). תרבה סמיהין סתו ונעשו עורותיהן שמיהין ע"ג אמותיהן (ויר' פ"ב, סנהד' נ"ב ע"א). — מקורה בל"מ שמות, מתח.

⁸) תורם את הראשון וחופה בקסבלאות (שקלים פ"ג, מ"ד); פורס לה קסבליא ע"ג רישה (ב"מ צ" ע"ב); ויריעה וסקורמיה וקסבליא וסרין וספץ ומחצלת (אהלות ח' ג'), בל"י *καταβολη* פירושה: מצע ושמיה וכן פ"י רה"ג סובא בערוך: עור שמכסין בו בני אדם סלמעה בלשון יון שבו אנכול, ושהוא מוצע למטה קורין אותו קסבולי ובמית שמו נמע (נפע) ושוכבין עליו. ⁹) כל מקום שאין חסרון מלאכה מחשבה מסמאתו, יש חסרון מלאכה אין מחשבה מסמאתו חוץ מן העוצבא (כלים כ"ו, ז', ב"ק ס"ו ע"ב), שאף על פי שחסרה מלאכה מחשבה מסמאתה ועוצבא הוא מכסה המרכבה שהוא בלי משנה ספספין של סוס (כלים כ"ג ב') (הערוך). ועיין בזבחים צ"ד ע"א: עוצבא דחשיב עלה לקצעת. — לדעת קאחוס היא המלה הערבית *عصا* — מכסה סוס. ¹⁰) מעיקרא קרו ליה משכא והשתא אכרין (ב"ק ס"ו ע"ב).

נעלי יד שונים¹; עורות חכריכים לכנרים². כחלכשת הרגל נמצאו בתקופת המשנה מלבד הסנדל והמנעל גם: אמפליא של עור³, הסוליים⁴, הפרקלימין⁵, מנפים⁶ עקלנסים⁷. אבל בכלל היה אז ערך העור כחלכשה פחות מזה של הכנר גם של חשק ועלה רק על המפין⁸.

בתקופת התלמוד הננו מוצאים עטיפות שונות של עורי חיה: עיז סיב הכתנת של אדם הראשון נחלקו בדעותיהם: רבי אלעזר אומר איניא, רבי אבן אמר: אנגיא (אנגיא), רבי יהושע בן לוי אמר: לגאי, רבי יוסי בר חנינא אמר: סיסרנון. רבי שמעון בן לקיש אמר: גלא-קסינון⁹, כל אלה המה בגדי עור חיה בשערותיה נודעים בימיהם. כאשר הננו מוצאים באמת מלבושי עורות חיה כאלה אצל כל העמים הקדמונים¹⁰. וכן היתה כיתונא רצלא מלבוש נודע בימיהם¹¹.

כדעת הראשונים וכן נראה. — שרואלים היא מלה ערבית *سروال* אחוי הזרעות. כלי עור אשר יקשור בעל המלאכה סביב לידיו לבל ישולשלו בתו זרעותיו למטה בשעת מלאכתו. הזון והברכיוור השרואלים מסמים (כלים כ"ז, ג') פירוש, הסה נחשבים ככלים.

⁸ כלים כ"ז, ה', פירוש ר"ש והוא פירוש הערוך: היה מנחגם לחגור על סתני הקטנים שלא יכתו החתול על לבו וימות. ⁴ שם שם מ'.

¹ שם ט"ז, ו', כ"ו, ג', ועיין לחלן בפרק נעלי יד. ² שם שם ו'. ³ כלים כ"ז ו'.

⁴ שם כ"ז, ד', ⁵ שם שם ג'. ⁶ שבת ו' ב'.

⁷ ספרי. שופטים. — חשנים האחרונים היו רובם של סתכות ותתיחדו לחילים. ⁸ הכנר מסמא משום שלשה על שלשה למדרס... חשק ארבעה על ארבעה, העור חמשה על חמשה, ספן ששה על ששה (כלים כ"ז, ב'). לפי ערך חשיבותם בימיהם, פחתו את שיעורם לגבי מסמא מדרס, כי ככל שעולה ערך החפץ כן מצטמצמים במדה היותר פחותה מסמנו לצורך המושב.

⁹ ב"ר פ"ב: איגיא בל"ר *aygeu* פירוש: עור עזים; אנגיא (כצ"ל) *aygeia* פירוש: עור כבשים. — לפני הערוך היתה הגרסא: אנגיא בל"ר *Agninus* פירוש: עור כבש בעור צמרו עליו. לגאי *layos* פירוש: עור ארנבת. — לדעתי הוא הוא הלגין — מעיל חכבוד של רבי יודן נשיא (ירוש' סנהד' ספ"ב ד"ב ע"ג), אשר לא עמדו כל המפרשים על פירוש המלה הזאת וישבשוה ויחליפוה במלות שונות. סיסרנון (כצ"ל. בנוסחאתנו נמצא בשבש: סיסרפון; בירוש' נדרים ספ"ז ד"ב ע"ג נמצא: כגון אילין סיסרנח), בל"י *sisurpon* פירוש: בגד עור, בגד עזים, בגד שעיר. גלא-קסינון *gal-qasinos* פירוש: חולד חוץ לארץ (צאבעל) (שיינק ור"ל).

¹⁰ בימי כה"ק השתמשו בעור גדי עזים בשערות לחוץ ובצד הבשר לפני (בראש' כ"ז). האדרת היתה גם היא עור חיה בשערותיה (עיין לעיל בפרק החלכשה בימי כה"ק). במצרים העתיקה לבשו אדרת של עור מעובד של גמר וברדלס (ווייס קאסמיסקונדע ח"א צד 84). גם חכשים הקדמונים התעטפו בעטיפות של עורי חיה (שם 126). חלכשת הפרסים העתיקה היתה מכוונת אל ארצם ואל מלאכותיהם: הציר והמרעה, של עורי חיה, וכל עקרה היתה בגברים: מכנסים, אדרת, חגור ומכסה ראש פשוט, הכל מעור (הירודם I. 71. III. 12). עד היום לובשים במקומות אחרים בפרס אנגיות שלמות (ניבוהר ריזעבעשרייבונג II. צד 108). הערבים לבשו בימי קדם מחסרון חמרי ארג הצמחים, ברובם חמרי החיה. עדרי שבטי הנודדים המציאו להם בראשונה רק עורי הכהמה לחלכשה (ווייס שם 146). חלכשת הערבים נודדי המדבר אל חמר שבטי הצידים הכדורים אלה אל-שמאהל עורנה היום של עור חדיש (גאזעללא), כנגד זה של שכוני אהלים בסביבות תימן היא של עורות מעובדים היטב (שם 147). אצל החודים הקדמונים היו עטיפות של עורות חיות ידועות מיוחדות למעמדים המושלים (טאנו II. 41. שם 476). תושבי התרים בתורו לבשו עורי צבי, יש שהתעטפו בתורו בעור דוב ובעור תיש, — חכרמים (חכחנים) לבשו כתנות עור רישון. חקסמרים (אנשי החיל) התעטפו בעור צבי; תפיקים

מזודה'; מיני חמת שונים'; קרקטל'; חפיסה'; ובתלמוד: מלואא';
קרקס'; אבסא'; ארנקא (ארנקי'); זרנקא'.

עליה חיב (תוס' ב"מ פ"ח); כיון שהניח מקלו ותרמילו עליה חיב (ירוש' שבועות פ"ח דל"ח ע"ג). — הרועים והשומרים הלכו עם מקל ותרמל. וכן השתמשו בו בימי התלמוד: גר הקל שבא במקלו ותרמילו (שבת ל"א ע"א); שהוציאו להן מקלו, סנעלו ותרמילו (יבמות קכ"ב ע"א); אין הסומא יוצא במקלו ולא הרועה בתרמילו (ביצה כ"ח ע"ב. תוס' שם פ"ג, מ"ו). מזה נבנת הפעל: אפונין הנמלזין שתרמלו (שביעית ב', ח'), פי שנתקשו ונעשו כסין כים ותרמיל וכן מפרשין בירוש' שביעית פ"ב, ה"ה: מהו תרמלו? עכרון קנקולין (הערוך). תרמלא בל"ס: כים, ילקוט. בערוך הגרסא בכל המקומות; תרמל, תרמיל, בנוסחאותנו נמצא במשנה: תורמל. (12) התורמל חמשת קבין, הכריתית (ג' הערוך כרתית) סאה (כלים כ' א'). לפי קאחוס מליע כ"ג בל"ס בורסתא: שק של נוסעים.

(13) כלים י"ו, ד' פ"י תרמיל העני אשר בו הוא מניח את אשר הוא מקבץ. הרמב"ם מפרשו מלשון: גנון והציל בעברית. לפי קאחוס מליע غنح: שק, בנו"ג: גנוגות בפיה"ם לרמב"ם ורי"ש: גננות.

(1) הרבצל והסודא (שם כ', א'). רבצל כעין חמת קמנה ביותר שיש לבשמים ליתן בו בשמים (הערוך). מפעל רבץ כמו: חסרבץ את ביתו (מכשירין ג' ד'); אשה חכמה מרבצת ביתה בשבת (שבת צ"ח ע"א). כלי לזרוק בו מי בשמים. — מזודה מן זורא — צדה כמו שמתרגמין: צדה לדרך (בראש' מ"ב, כ"ח): זורדין לאורחא. מזודה היא השק שמשמין בו

צדה לדרך (ראנצען), וכן היא נקראת בליע: صليح.

(2) ג' חממות הן (כלים כ"ד, ה') החמת היא תנור בכח"ק, נעשית מן העור הנפשא מכבש או מעץ בשלמותו עם הכצים ואחרי שנתפרים המקומות הפתוחים היא משמשת לקבלת מים. — הערבי שואב מים בירושלים נושא גם היום את מימיו בחמת כזו הנקראת בפיו בשם: קרויה. מזה אמרו במשנה (שם י"ט, ח'): החמת שבצים שלה מקבלות עמה ונפחתו מהורות, פ"י החמת שגם (עור) ביצית הנפשות מקבלות מים כתוכן ביחד עם כל החמה, אז אם נפחתו סמנה הכצים האלה מהורה, אחרי שאינן מקבלות מים כדרך. והיו סמדות שונות וע"כ אמרו: החמת של שכעה קבין (שם כ', א'). — חמת שעשה שמיח ושמיח שעשאו חמת פתור (לפי ששנה שנוי עקרי ועשה את הסקבל לפשוט או להפך); חמת שעשאה תורמל ותורמל שעשאו חמת (עשה מכלי קבול של תמונה זאת, כלי קבול של תמונה שניה), ממא (שם כ"ח, ח'); מכאן ואילך כזורק אבן לחמת (שבת י' ע"א. פסחים י"ב ע"ב) פ"י האכילה היא ללא תועלת כמי שזורק אבן בחמת במקום המים שצריך למלאותה בהם. — אשה חמת מלאה צאה ופית מלא דם וחכל רצין אחריה (שבת קנ"ב ע"א). לפני הר"ש (בכלים י"ט, ח') היתה הגרסא בגדרים מ' סע"ב: — עשי לך כלי גולה (ירמיה מ"ו): חמת, שמיח וקערה; במקום: גר, שמיח וקערה שנוסחאותנו. ונמצא גם כלי זמר בשם: חמת חלילין (דודעל זאק) (שם כ', ב'). (3) קלטת בת ארבעת קבין (כלים ב', א'); מביא קרסמליון ותולה בפיהם (תוס' ב"מ ח', י'); ולא סייחין בקרסמליון שלהם (תוס' שבת פ"ד, ח'); תולין מרסקל (ג' הערוך קרסמל) לבחמה בשבת (שבת נ"ג, ע"א), היא כלי של עור מחזיק ד' קבין שהן שני שלישי סאה, ל"ו קבין הסאה (הערוך ספי רח"ג). היא מלה יונית *xaptaλos* סל.

(4) מצא בחפסא או בגלוסקמא (כ"ס א', ח'), מאי חפיסה אמר רבב"ח חמת קמנה (שם כ' ע"ב). שרשה בערבית *حفظ* שמירה לקיום, שק או כים לשמירת דברי חפץ.

(5) התיא איתתא דתו ספקדי גבה מלוגא דשמרי (כתובות פ"ה, ע"א); אימיה דרב עמרם חסירא תווה לה מלוגא דשמרי (כ"ב קנ"א, ע"א). מל"י *molγos* שק ועור בקר.

(6) אין אתין כל גמליא דעריבא לא מעינן קורקסייא דאפוחיקי דודי (ירוש' נדרים פ"ט דמ"א ע"ג); אשכח חכינה כריכה על קרקסוי (ירוש' פאה פ"ג ד"ו רע"ד), בל"י *xapuxos*, חיבת של עור.

בין כלי הבית של עור נמצא בחקופה זו: שולחן¹; קרטיבוליא²; כסא³; אסלא⁴; תיקים וחיפויים לכל מיני כלים⁵. מנפה⁶; כיסים שונים⁷; ביחוד כלי צרירה וחבישה גדולים וקטנים כגון: תרפוס⁸; עובים ואוירטין. לצרירת צמר⁹; מרצופה¹⁰; תרמיל¹¹; פרתית¹²; גנזגנת (גנזגנית העני¹³) רבצל.

לפי רי"ל מלי *βασαν*: מכסה נעשה מעור, לדעת קאהוס חיות נכונה היא מלה פרסית: *بارغ* — מכסה סוס ומלשון צענר *barashm, barezis* — מכסה.

¹¹ במדרש איכה פ' דרך קשתו, חד אמר פרטה לאספריסא (ברומאית *sparus* חנית, סגן). — הפרמא היתה אצל הרומאים והיונים סגן עור קל ועגול לערך שלש רגל בקטרו (עיין וויס קאסמיסקונדע ח"א צד 758 וצד 1062) מזה נקראו אנשי החיל לבושי הפרמאות בשם פרמוסין — ומעמיד להם פרמוסין (תנחומא שופטים צד רס"ב ע"א) (רי"ל). ¹ עור שעשאו לשלחן להיות אוכל עליו (כלים ב"ב, ה' ד'). — השם שלחן בעברית מקורו במנחג העתיק לפרוש את העור — השלח על ארץ או על מלכן ולהסב עליו בסעודה (רי"ל).

² שצברן ע"ג קרמבלא (חגיגה כ"ד ע"א; ההיא בקורטובלא (שבת ע"ט סע"א) בקורטובלא, ומכשלו ברותחין ומתקשה לישיב עליו ולכסות דלובקאות שקורין פושטרוויל (*Fauteuil* לעתנשמותל) סמות ולעשותו שלחן (רש"י). גם כאן כוון רש"י לאמתת הוראת המלה הזאת שהיא רומאית *Cartibulum* פ' מין שלחן. רי"ל וקאהוס מוציאים אותה מן *καταβόλη* היונית ונמצאת הרי"ש נוספת ונשמטה מהם המלה הרומאית הזאת. ואדרכת היא נמצאת בחסרון רי"ש: ומתעגל ע"ג קטיבוליא חדשה (תוס' שבת ס"ג ר') וירוש' סנהד' פ"י דכ"ח ע"א). לפי"ו נמצאת קטבוליא: א) בהוראת עטיפה עליונה *καταβαλλω* ביונית; ב) בהוראת מצע ושמייה מן *καταβόλη* ג"כ מיונית; ג) קרטיבוליא בהוראת שלחן מן *Cartibulum* ברומאית. — מר קרינגל מחתינהו לכולהו בחדא מחתא, כי הוראתן: מצע ושמייה.

³ כלים ח' ד'. ⁴ האסלא ממאה מדרס וסמא מת (כלים כ"ב ו'); עור האסלה וחלל שלו (תוס' כלים ב"ב, א' י"ד, שבת קל"ח ע"א). מאי עור האסלא? אמר רבביה אמר רבי יוחנן עור כסוי של בית הכסא (עירובין י' ע"ב — בנר"ג: העסלא). בלי ורומ' *sella, sella* כסא. ועיין בעה"ש בארוכה. ⁵ כלים ט"ז ח'; כ"ב י'; כ"ו ו'. ⁶ כלים פ"ז ז'. ⁷ כגון: כיס של שנצות (שם כ"ו א'); כיס בתוך כיס (שם שם). ⁸ שלשה תרכוסין (בנר"ג תרכוסין) (כלים כ"ד ה'). פ' הערוך וכן הר"ש: מיני ארגזים והן של עץ וי"א של עור. ר"ב (שם) מוציאה מל"ר

⁹ *tergus*; עור, גלדה, מזה גם: חיפוי, מכסה. לדעת רי"ל מערבית *طراق*: עור שמכניס ממנו שלחנות וגלדי עקב. מזה: מרכוש שעשה לו כמין שרתוע להיות אוכל עליו (כלים ב"ב ס"א); מרכוש חלק וטבלה חלקה (שם שם ריש פ"ג). עוי"ש בהוספות פליישר הרוחה את פירושו זה ביחוד בשביל החמונה היונית (וס) של המלה. ועיין בארכה בעה"ש ערך מרכש.

¹⁰ עובי הצמר ואוירטין (תוס' כלים ב"ב פ"ד ס"ו), ועיין לעיל בח"א בפרק הצמר. ¹¹ הכרים והכסותות, השקים והמרצופים (כלים כ' א') מלי ורומי *Mar-μαρσιον*

supium, כיס, שק. והיו משמשים אצלם לצרירת משאות גדולים כאשר נראה מדבריהם: המוכר את הספינה, לא סבר לא את העבדים ולא את המרצופין (כ"ב ח' א'), לתת בתוכן האנתיקי דהיינו פרקמפיא של ספינה (הרשב"ם והערוך). במוכר את בית הכד . . . ולא את השקין ולא את המרצופין (ירוש' ב"ב רפ"ד; כ"ב ס"ז ע"ב). לקח כל הכלים של ביחס"ק ושם במרצופים שלו (תנחומא הישן פ' חקת). — ועיין בתשובות הגאונים תרכבי ס' שני"ב: ושאלת מאי מרצופין? כגון קמטרי שנוחנין בהן פירות או משוי. — והיו מניחים חותם על המקום הצרור: אדמה כחותם המרצופין (שבת פ' ע"ב); מצטרפין כחותם המרצופים (אחילות י"ז, ה'). והיו מהדקים אותם בפסיקיא: העושה פסיקיא להדק בה את המרצופין (ירוש' שבת ס"ו ד"ב ע"ד).

¹² ג' תרמילין הן (כלים כ"ד, י"א); חמת שעשאה תרמל (שם כ"ח, ה'); התרמל שנפחת (שם י"ט, ח'); החמת והתרמל נראין כדרכן (נגעים י"א, י"א); הנית מקלו ותרמילו

בורסי¹). הבסם והבורסי היה להם לנושא משל מוסרי ודרשו: הולך את חכמים יחכם, משל למי שנכנס לחנותו של בושם אעפ"י שאינו מוכר ולוקח כלל, יצא וריח בגדיו מבושמים כל היום כולו, ורועה כסילים ירוע, משל למי שנכנס לחנותו של בורסי, אעפ"י שאינו מוכר ולוקח כלל, יצא וריח בגדיו מלוכלכים כל היום²). הבורסי נמנה במשנה בין אלו שכופין אותם להוציא את נשותיהם האומרות כי בעליהן אינם מתקבלים עליהן מפאת מיאוסות מלאכתם³, וכן אין קדושין תופסים באשה, אם העלים ארוסתה ממנה את אומנתו ז'⁴, וכן הוא נמנה בגלל מיאוסות עבודתו בין אלה שסמורים מן הראיה, אחרי שבדלים ממנו חבריו⁵, וכן הוא נמנה בין האומנות שכופין בני מבואית זה על זה שלא להושיבו ביניהם⁶, יש אומרים כי שיריהם היו מתובלים בדברי נבול פה וחירוף ואסרו⁷.

אל מלאכת הברסאות נחשבה גם עכורת קבוץ צואת כלבים לצרכה. העוסק בה נקרא בשם מקמץ ונחשבה גם כן למלאכה בזויה ונמנתה בין אלה שכופים אותם להוציא את נשותיהם⁸, והסמורים מן הראיה⁹. ובחיותה ג"כ מלאכה מצויה היו צריכים להזהר, כי לא יקרא אדם קיש כנגד צואת כלבים, בזמן שנתן עורות לתוכן¹⁰.

אחרי שנחשבה המלאכה הזאת למוקת לא רק לבריאות העוסקים בה, אלא גם לבריאות שכני המקום ע"כ אמרו: מרחיקין את הנבלות, את הקברות ואת הבורסקי מן העיר חמשים אמה ואין עושין בורסקי אלא למורה העיר¹¹). חבורסקים

¹ קדושין פ"ב, ע"ב. פסחים ס"א, ע"א.

² ילקוט משלי ס"ו תתק"ן בשם מדרש.

³ כתובות ז', י"א.

⁴ תוס' קדושין פ"ב, מ"ב.

⁵ חגיגה ד', ע"א, ז', ע"ב.

⁶ ב"ב כ"א, ע"ב.

⁷ אמר רב הונא זמר ניגדי ובקרי שרי זמר גלדאי (כנ"ג: גרדאי) אסור (סופת מ"ח, ע"א), זאת היא גירסת הגאונים וכן פירשו (בתשובות הגאונים תרכ"ב ס"ו ס' צד 28). אבל זמר של בורסים חקרו, כי היו בו דברים מכווערין ואסרו.

⁸ ואלו שכופין אותן להוציא: מוכה שחין ובעל פוליוס והמקמץ והמצרף נחשת ותבורסי (כתובות ז', י') ושואלים בגמרא (שם ע"ז, ע"א) מאי מקמץ? אמר רב יהודה: זה המקמץ צואת כלבים, מיתבי: מקמץ זה בורסי . . . ? תנאי, דתניא: מקמץ זה בורסי ויש אומרים זה המקמץ צואת כלבים. רש"י פירש כאן: לא ידעתי מה צורך בה. אבל באשכנז ראיתי ששורין כהן חבגדים לפני ככוסן יום או יומים. בגליון חשים מתקשים ומעירים: ועיין ברכות כ"ה ע"א: בזמן שנתן עורות לתוכן פירש רש"י דקאי מצואת כלבים. וע"ש בחגיגה ד'. ברש"י ד"ה המקמץ: מפרש במס' כתובות ואומר אני לתקן כהן עורות. וע"ע רש"י במשנה דב"ב י"ז ד"ה: נברכת ששורים את חבגדים יום או יומים בצואת כלבים וכ"כ רש"י עוד שם י"ט ד"ה טן המחסצן. אבל באמת מתקשה רש"י כאן בדבר ספרת קמוץ צואת כלבים לדעת חיש אומרים, המחליט כי המקמץ צואת כלבים איננו בורסי, אבל יתר המקומות ברש"י מכוונים לפי הדעת הראשונה שנתקבלה גם מסתמא דגמרא וסרה בזה קושית גליון חשים.

⁹ חגיגה ד', ע"א.

¹⁰ ברכות כ"ה, ע"א.

¹¹ ב"ב ב', מ'. שאין תרוח המזרחית קשה תדיר, אלא אם כן באה לפורענות. אבל

עורות לבעלי מלאכה כגון: עור החמר, הכתף, הכתן, הרומא, הסרוק, הסרוק⁽¹⁾; שהכנות מות עליו⁽²⁾; מקלום של בקר⁽³⁾.

הבורסי והבורסקי: אחרי שהיו זקוקים הרבה למלאכת הברסאות צריכים היו להזהיר: לא יכנס אדם סמוך למנחה לבורסקי⁽⁴⁾. ואפילו רק לעיין במעמד העור הנמצא בתוך עבודו, דלמא חוי פסידא בזכיניה⁽⁵⁾. גם נמנה הבורסי בין אלה שעסקם עם הנשים הזקוקות הרבה למלאכתו וע"ב סורו רע⁽⁶⁾. וכן הוא נמנה אצל הכובס. כי אין נוחנין עורות לעבדן ולא כלי לכובס נכרי אלא כרי שיעשה מבעוד יום⁽⁷⁾. לדעת קצת היו הבורסים מאוגדים לאגודה מיוחדת בדיפלוסמין של אלכסנדריא של מצרים⁽⁸⁾.

אולם בכל ערכה הגדול של המלאכה הזאת במעמד כלכלת העם היתה בכל זאת מלאכה שמלה וכוזיה בגלל מיאמותה והזקתה לבריאות האדם ואמרו: אי אפשר לעולם בלא כסם ולא בורסי אשרי מי שאומנתו כסם ואוי לו למי שאומנתו

(¹) הני אכסא דמיועני (ע"ז ל"ד, ע"ב), חמת מעור עב וקורין אותו בוסרין (boute לעדערנעס וויינגעפעסס) רש"י. וכן הוראתה בערבית: بطة חמת או נאר של סים מעור.

(²) ביונית *apvaxis*, ברומאית *arnacis*, בסורית *ܐܪܢܐܝܬ*. הוראתה בעצם עור כבש בעור צמרו עליו (שאפפעלן). סן העור הזה נעשו כיסים למעות וע"כ נקרא כל כיס ומקום קבלת קעות בשם הזה: ארנקא דדיגרי (כ"ב ח' ע"ב) ארנקי של מעות (וי"ר י"ד); ארנקי של צדקה (כ"ב י' ע"ב); שיתין ארנקי (כ"ס פ"ד ע"ב); השלך את הארנקי לים (ירוש' פאה פ"א, דמ"ז סע"ג; קדושין פ"א דס"א ע"א). מארנקי חדשה (כ"ס מ"ה ע"ב). וכן נקרא המקום שהחמור מונח בתוכו בשם ארנקא דמוחא (ברכות י"ט ע"א). והיו בעלי צבע שחור ולבן (סנהדר' ל' ע"ב). הארנקים המוכנים במחוזות היו חריפים במסכר וע"כ האשה גובה פורנא מהם (כתובות ס"ז ע"א) — על פירוש רש"י (שם) ארנקי דמחוזא מלאי מעות, קשה: אם המה מלאי מעות, מאי איריא דוקא של מחוזא? אבל באמת היו ארנקי מחוזא כמו שקי דרודניא ואשלי דקוסחניא שלפני זה, הפצי ערך במסחרם.

(³) בערבית ובסורית *زئوق* נהר קטן ובחשאלה נקרא כן נאר למלא בו סים: דוולא וזרנוקא דבעל הבית (כ"ס ק"ג ע"ב); זרנוקא אמרה לכו (כ"ב נ"ח ע"א); קס אורנוקא (שם קס"ז ע"א). — הייתי כנאד בקיסור (תחלים קי"ט פ"ג) תרג' הויתי היך זרנוקא דחלי בקנסרא (עיין קאהוט ור"ל).

(⁴) כלים כ"ז, ח'. עיין בערוך שהיתה לפניו הגירסא: עור החמור ועור החמר. במשנה שבמשניות הגירסא: עור החמר, ובמשנה שבגמרא: עור החמור, ועיין בתו"ט ובר"ש. עור הכתף שמשים בכתפו תחת משאו שלא יזיקו חמשאוי. עור הרומא שמשים רומא החבורות עליו מפני הלכלוך (הערוך). על דבר עור הכתן, הסרוק, חסרוק, עיין לעיל בחלק א' בפרקי חפשיהן, המוה.

(⁵) חוס' כלים כ"ב ד' מ'.

(⁶) כלים מ"ז, ז'. כלי מעור יקבצו בו רפתי הבקר, כדי שלא יפסוד החמשה בעת חרישה (הרמב"ם). לפני התו"ט נמצאת גירסא המקלום מלשון קלופה.

(⁷) שבת א' ב'.

(⁸) שם מ"ה ע"ב.

(⁹) קדושין פ"ב, ע"א.

(¹⁰) שבת א' ח'.

(¹¹) סוכה נ"א, ע"ב בש"ס כ"ז מ' נמצאת הגירסא: ובורסיים בפני עצמן במקום וברסיים בפני עצמן.

חרשים גם ישנים 1, III

א. חלק מספר המצות לרב שמואל בן חפני גאון.

(מגניזת מצרים)

מאת

אברהם אליהו הרכבי.

במחברת השלישית מזכרונ לראשונים המכילה וכרון רב שמואל בן חפני (עמוד 31, הערה 77*) הבאתי דברי הגאון הזה בפרק שביעי מספרו בדיני ציצית כוח: וקר ערדנא סי פצל מן פצול כתאבנא סי אלשראיע אלמצות אלתי חנב סי אלנהאר לא סי אלליל ופי אלליל לא סי אלנהאר ואסתופינא שרחא הנאך (וכבר קסרנו בפרק מפרקי סי המצות שלנו את המצות אשר חובתן ביום ולא בלילה ושחובתן בלילה ולא ביום, והרחבנו שם לבאר את הדבר הזה). והוא נזכר גם כן בהקדמת חבור אחר של הגאון הזה, והוא כתאב אלבלוג ואלאדראך (ראה אצלי שם עמוד 30, הערה 76). והנה מן המציאות הרבות שנתגלו לנו מן הגניזות, וביחוד מרשימות עתיקות מספרים קדמונים, נודעו לנו שמות הרבה ספרים בהלכות ודינים מחבורי הגאון. אולם מגוף החבורים לא נמצא עד עתה רק המעט אשר הודעתי במחברתי הנזכרת¹ והם: שיערי ברכות בתרגום עברי שנדפס במהיע בית תלמוד שהוא נזכר גם בסי אסוסות (מהדורת גאסמער, הוספות עמוד 47, ושם נקרא שמו סדר ברכות). אולם אחר כמה שנים שנדפס אצלי המאמר הנזכר אודות סי המצות הניעו לידי כמה עלים מגניזות מצרים, ואהרי הבדיקה מצאתי בהם חלק מספר זה בשני כ"י והם משלימין זה את זה, ותיקף הכרתי שהם לקוחים מסי המצות לרשביה על ידי המאמר הנזכר למעלה, כאשר יראה הקורא.

כ"י א'. י"ג דפים נייר 4° קטן כלולים בחלק, ובאיוזה מקומות נמחקו האותיות. כתב אשורי, כי שורות בעמוד, ובו נמנו הפרקים במספרים. מעמוד א' מדף א' נוכל להציל רק מלות נפרדות שהן מסוף הפרק הב', ועל סי המלות האלה אשער כי בפרק השני דבר הגאון עיד המצות השמיעות, וכפי הנראה דבר בפרק הראשון עיד

(*) ושם ברשימה תחת חמלה אכרכו שאין לה כל מובן ציל אכדתו. כתיבה חמונית מאוחרת תחת אכרף (לקחתי).

¹ וגם מן המעט הזה העלים חריל גינזבורג את עיניו Geonica I, 169—171.

הצידונים אשר כנראה היו נודעים בימיהם בטיבם¹). וכן אלה שבעירות חלבנון נוסדו על יד הים (התיכון) ועל יד חנהרות²).

הבורסקי נמנה עם בית הכסא, בית המרחץ ובית הטבילה וכיוצא להיות פטור מן המזוזה בגלל מיאוסותו³). את בית הכנסת מוכרים ממנו עולם חוץ לארבעה דברים: למרחץ, לבורסקי, לטבילה ולבית המים⁴).
בנתי עבודה לברסאות הברילו בין בורסקי גדולה ובין בורסקי קטנה⁵).
(סוף יבא).

כדרכה היא חמה ומנשבת בנחת דכתיב (יונה ד') רוח קדים חרישית . . . לפיכך אינה סביאה הרוח לעיר (רש"י), וכן פירש הרמב"ם.

¹) מעשה צידון בבורסי (כתובות ז', י"א); ואפילו תיבה קטנה כגון בורסקי שבעירו (ירוש' ע"ז ספ"א).

²) אמר ר"ש יכול אני להאכיל את תכנים מהרות בורסקי שבעירות שבלבנוב, מפני שסמוכין לים או לנהר (תוספתא אהלזת רפ"ח), במקום שבלבנוב צ"ל: שבלבנוב והיינו חלבנון כפי קריאתו בל"י *λοβανος* וכן חר"י א' לבמדבר כ"ד, ו': כארזא דליבנוס. ובאמת ערי חלבנון וצדון סמוכין לים התיכון. גם אצל תרומאים היו חבורסקים סחוף לעיר (ארטמיד 1, 51), סמוך לים או לנהר (אקט. 10, 6).

³) יומא י"א, ע"ב.

⁴) סגלה ג', ב'.

⁵) שבת מ', ע"ב. כתובות ע"ז, ע"א. בשבת הגירסא: בורסקי גדולה בורסקי קטנה ופירש רש"י: בורסקי גדולה, עורות הרבה ובתחלת תקונן. בכתובות הגירסא: בורסי גדול, בורסי קטן ופירש רש"י: בורסי קטן שהוא עני ויש לו עורות מעט. כאן נראה כי רש"י דיק לפרש לפי הברל ההוראות שבין בורסקי ובין בורסי.